

BOŻENA PŁONKA-SYROKA
Collegium Witelona
Uczelnia Państwowa w Legnicy
ORCID 0000-0001-8743-4634

DOI: 10.4467/12311960MN.23.046.19096

***Johann Bartholomäus Trommsdorff (1770–1837) und die Pharmazie, Chemie und Medizin seiner Zeit*, pod red. Ingrid Kästner i Christopha Friedricha, Seria: Europäische Wissenschaftsbeziehungen, pod red. Dietricha von Engelhardta, Ingrid Kästner, Jürgena Kiefera i Karin Reich, t. 21, Shaker Verlag, Düren 2022.**

Seria „Europäische Wissenschaftsbeziehungen“ jest wydawana od ponad 20 lat przez niemiecką Akademię Nauk Stosowanych w Erfurcie (Akademie gemeinnütziger Wissenschaften zu Erfurt). Publikowane w tej serii tomy dotyczą różnych gałęzi nauki, od medycyny i farmacji po kartografię. Każdy z tomów powstał w wyniku współpracy autorów wywodzących się z wielu niemieckich ośrodków naukowych, a niektóre także z udziałem autorów z innych krajów europejskich. Miałam wcześniej okazję współpracować w realizacji kilku takich międzynarodowych projektów, publikując artykuły w wybranych tomach tej serii¹,

¹ Por. B. Płonka-Syroka, *Der Botanische Garten der Universität Breslau / Wrocław in den letzten zweihundert Jahren*, [w:] I. Kästner (red.), *Botanische Gärten und botanische Forschungen*, Shaker Verlag, Aachen 2011, s. 231-242 (Europäische Wissenschaftsbeziehungen, t. 3); eadem, *Die Rezeption der medizinischen Lehre von John Brown in der polnischen akademischen Medizin an der Wende vom 18. Zum 19. Jahrhundert*, [w:] J. Kiefer (red.), *Heilknunde und Heilmittel: zur Erwerb und Transfer von medizinisch-pharmazeutischen Wissen in Europa*, Shaker Verlag, Aachen 2013, s. 193–206 (Europäische Wissenschaftsbeziehungen, t. 5); eadem, *Wetter und Krankheit: die meteorologischen Beobachtungen an der Universität Vilna in den Jahren 1804 bis 1843*, [w:] I. Kästner, J. Kiefer (red.), *Von Kometen, Windhosen, Hagelschlag und Wetterballons: Beiträge zur Geschichte der Meteorologie*, Shaker Verlag, Aachen 2014 (Europäische Wissenschaftsbeziehungen, t. 8); eadem, *Prof. Ludwik Hirszfeld – Arzt, Mikrobiologe, Organisator des wissenschaftlichen Lebens in Polen*, [w:] I. Kästner, J. Kiefer (red.), *Von Maimonides bis Einstein: Jüdische Gelehrte und Wissenschaftler in Europa*, Shaker Verlag, Aachen 2015, s. 295–312 (Europäische Wissenschaftsbeziehungen, t. 9); eadem, *Von einem Provinzbüro zur Professur in Krakau: Fryderyk Bogumił Hechel und sein wissenschaftlicher Weg*, [w:] I. Kästner (red.), *Real oder imaginär: Reflexionen*

niektóre wspólnie z dr. Andrzejem Syroką². Współpraca autorów wrocławskich z Akademią Nauk Stosowanych w Erfurcie jest kontynuacją naszych wcześniejszych kontaktów z Instytutem Sudhoffa Uniwersytetu w Lipsku (Carl-Sudhoff-Institut für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften der Universität Leipzig). Łączy je osoba prof. Ingrid Kästner, wcześniej profesora w Instytucie Sudhoffa, a od lat 90. XX w. członka Akademii Nauk Stosowanych w Erfurcie. Działalność naukowa prof. Kästner jest od wielu lat ukierunkowana na analizę wybranych kierunków współpracy międzynarodowej w obszarze nauk przyrodniczych, odbywającej się na obszarze Europy Środkowej i Wschodniej. Jest to oryginalny i niezwykle wartościowy pod względem poznawczym obszar badań, rzadko podejmowany przez uczonych zachodnioeuropejskich. Tym większe znaczenie mają wspólne prace podejmowane pod kierunkiem prof. Kästner, z udziałem badaczy z Niemiec, Austrii, Polski, Ukrainy, Litwy i (do 2022 r.) Rosji. Umożliwiają one uzupełnienie standardu historiografii medycyny w każdym z tych krajów o kontakty międzynarodowe, w swoim czasie bardzo istotne dla kształtowania się modelu rodzimej medycyny w każdym z wyżej wymienionych krajów. Prezentowane w serii „Europäische Wissenschaftsbeziehungen” artykuły, a wcześniej także w serii „Deutsch-russische Beziehungen in Medizin”, również wydawanej pod redakcją prof. Ingrid Kästner i wsp., umożliwiły m.in. prezentację dokonań XIX-wiecznych lekarzy polskich i przedstawienie ich międzynarodowych kontaktów naukowych³.

von Wissenschaft in den europäischen Künsten, Shaker Verlag, Düren 2019, s. 129–150 (Europäische Wissenschaftsbeziehungen, t. 18); eadem, *Prof. Jędrzej Śniadecki (1768–1838) als Arzt und Physiologe*, [w:] M. Schippan (red.), „Leib-Seele-Problematik”. *Medizin, Physiologie, Pharmazie und schöne Literatur in der Neuzeit: Ingrid Kästner zum 80. Geburtstag*, Shaker Verlag, Düren 2023, s. 117–144 (Europäische Wissenschaftsbeziehungen, t. 22).

² B. Płonka-Syroka, A. Syroka, *Die Arbeitsgruppe für Geschichte der Kartographie am Institut für Geschichte der Wissenschaftsgeschichte der Polnischen Akademie der Wissenschaften*, [w:] I. Kästner, J. Kiefer (red.), *Beschreibung, Vermessung und Visualisierung der Welt*, Shaker Verlag, Aachen 2012 (Europäische Wissenschaftsbeziehungen, t. 4); eadem, idem, *Das Museum für Pharmazie der Medizinischen Akademie / der Medizinischen Universität Wrocław*, [w:] J. Seidl, I. Kästner (red.), *Tauschen und Schenken. Wissenschaftliche Sammlungen als Resultat europäischer Zusammenarbeit*, Shaker Verlag, Düren 2020, s. 131–144 (Europäische Wissenschaftsbeziehungen, t. 20).

³ Por. B. Płonka-Syroka, *Russlands Bildungspolitik auf polnischen Gebiet in der Zeit von 1795–1918*, [w:] I. Kästner (red.), *Deutsch-russische Beziehungen in der Medizin des 18. und 19. Jahrhunderts*, Shaker Verlag, Aachen 2000, s. 99–106 (Deutsch-russische Beziehungen in Medizin und Naturwissenschaften, t. 1); eadem, *Deutsche Ärztebibliotheken in der Universitätsbibliothek Vilna – eine Rekonstruktion anhand*

Tom 21 serii „Europäische Wissenschaftsbeziehungen” jest poświęcony omówieniu różnych aspektów działalności naukowej jednego z pionierów niemieckiej myśli chemicznej Johanna Bartholomäusa Trommsdorffa (ur. 7 maja 1770 r. w Erfurcie, zm. tamże 8 marca 1837 r.). Badacz ten położył ogromne zasługi dla stworzenia podstaw chemii i farmacji uniwersyteckiej w Niemczech. W 1795 r. objął stanowisko profesora nadzwyczajnego na Uniwersytecie w Erfurcie, z którym był związany do końca swojej zawodowej działalności. Prowadził tam wykłady z chemii, mineralogii i farmacji (Rezeptierkunst). Założył w Erfurcie pierwszy instytut farmaceutyczny w Niemczech (Chemisch-physikalisch-pharmazeutische Pensionanstalt für Jünglinge), działający w latach 1795–1828, który ukończyło ponad 300 uczniów. W programie nauczania tego instytutu były fizyka, chemia, farmacja, botanika, zoologia, mineralogia, matematyka i filozofia przyrody. Jego absolwenci przyczynili się do powstania pierwszego pokolenia niemieckich farmakologów, łączących szerokie przygotowanie naukowe z obszaru nauk przyrodniczych z praktyką chemiczną i farmaceutyczną. Stworzyło to podstawy dla powstania już w 1 połowie XIX stulecia podwalin niemieckiego przemysłu farmaceutycznego, rozwijanego w początkach swego istnienia w niewielkich prywatnych laboratoriach prowadzących badania nad lekami i zajmujących się ich wytwarzaniem. Laboratoria te stały się z czasem znaczącą konkurencją dla aptek, dotąd jedynych instytucji zajmujących się produkcją leków.

Zasługi Trommsdorffa dla tworzenia się standardu myśli chemicznej i farmaceutycznej są niepodważalne. Był autorem wielu cennych dzieł, w tym m.in. podręczników chemii ogólnej (*Systematisches Handbuch der Gesammten Chemie*, t. 1–5, Erfurt 1805; *Die Grundsätze der Chemie, mit Berücksichtigung ihrer technischen Anwendungen in einer Reihe allgemeinen fa licher Vorlesungen entwickelt und durch Versuche erläutert: für Farbikanten, Künstler und Gewerbetreibende*, Erfurt 1829), sztuki aptecznej (*Kurzes Handbuch der Apothekerkunst: zum Gebrauch für Lernende*, Stettin 1790), receptury (*Chemische Receptirkunst oder Taschenbuch für practische Aerzte*,

alter Bibliothekskataloge und Archivalien, [w:] I. Kästner (red.), „...so ist die Naturwissenschaft das wahre internationale Band der Völker” – *Wissenschaftsbeziehungen in Medizin und Naturwissenschaften zwischen Deutschland un dem Russischen Reich im 18. und 19. Jahrhundert*, Shaker Verlag, Aachen 2004, s. 211–222 (Deutsch-russische Beziehungen in Medizin und Naturwissenschaften, t. 4.), eadem, *Mesmerismus in Vilna im 19. Jahrhundert*, [w:] I. Kästner, R. Pfrepper (red.), *Deutsche im Zarenreich und Russen in Deutschland: Naturforscher, Gelehrte, Ärzte und Wissenschaftler im 18. und 19. Jahrhundert*, Shaker Verlag, Aachen 2005, s. 471–478 (Deutsch-russische Beziehungen in Medizin und Naturwissenschaften, t. 12).

welche bey dem Verordnen der Arzneyen Fehler in chemischer und pharmazeutischer Hinsicht vermeiden wollen, Erfurt 1797. 2 wyd. – 1799), podręczników farmacji dla lekarzy i aptekarzy (*Handbuch der pharmaceutischen Waarenkunde: zum Gebrauch für Aerzte, Apotheker und Droguisten*, Erfurt 1799; *JB Trommsdorfs neues praktisches Arzneybuch für Aerzte, Wundärzte und Apotheker*, Erfurt 1801; *Systematisches Handbuch der Pharmacie für angehende Aerzte und Apotheker*, Wien 1816), a także farmakopei (Erfurt 1811, Erfurt 1821, 1829). Wkład Trommsdorffa do rozwoju chemii, farmacji i medycyny nie ograniczał się jednak wyłącznie do pisania podręczników i działalności dydaktycznej. Badacz ten stworzył bowiem rozległą sieć współpracowników, z którymi prowadził systematyczną korespondencję. Do osób, z którymi ją prowadził, należeli m.in. Johann Lessing, Justus von Liebig i wielu innych⁴.

Artykuły opublikowane w tomie 21 serii „Europäische Wissenschaftsbeziehungen” są pokłosiem konferencji naukowej zorganizowanej przez Akademie gemennütziger Wissenschaften zu Erfurt w dniach 12–13 maja 2022 r. Wydanie tomu było możliwe dzięki wsparciu Akademii oraz sponsorów: Dalberg-Stiftung für Wissenschaft und Forschung, Dr. Hans-Georg FELDMEIERS, Trommsdorff GmbH & Co. KG, Izby Aptekarskiej Turyngii, Związku Aptekarzy Turyngii oraz osób prywatnych, Pani Very Röhr i Pana Michaela Hildebranda. Książka składa się ze wstępu prof. Klaus Mangers, prezydenta Akademii Nauk Stosowanych w Erfurcie, oraz szesnastu artykułów napisanych przez autorów reprezentujących takie ośrodki naukowe, jak Marburg, Karlsruhe, Lipsk, Greifswald, Berno, Hamburg, Konstanz, Wiedeń, Stambuł, Brackenheim, Oer-Erkenschwick, Siegen, Berlin, Saarbrücken i Erfurt. Zgodnie z tradycją serii wśród autorów znaleźli się, obok niemieckich, także autorzy z Austrii, Szwajcarii i Turcji. Program uniwersyteckiego instytutu farmaceutycznego, opracowany przez Trommsdorffa, stał się bowiem wzorcem dla tworzenia podobnych placówek nie tylko w Niemczech, lecz także w innych krajach, w tym w Turcji, gdzie instytut o tym profilu został stworzony w 1838 r. w Stambule. Tematyka opublikowanych w recenzowanym tomie artykułów obejmowała różne obszary działalności Trommsdorffa, który był nie tylko profesorem Uniwersytetu w Erfurcie, lecz także aptekarzem i fabrykantem chemicznym.

⁴ Korespondencja Trommsdorffa została opublikowana w wydaniach krytycznych, por. m.in. Johann Bartholomäus Trommsdorff: *Der Briefwechsel von Johann Bartholomäus Trommsdorff (1770–1837)*. Bearbeitet und kommentiert von: Hartmut Bettin, Christoph Friedrich, Wolfgang Götz. Acta Historica Leopoldina, Nr 18, t. 6 i 7, Halle 2002. Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina.

Tom otwiera artykuł prof. Christopa Friedricha pt. *Leben und Wirken von Johann Bartholomäus Trommsdorff (1770–1837)*. Autor przedstawił w nim główne aspekty działalności naukowej Trommsdorffa, osadzając je w obszernie omówionym kontekście biograficznym (s. 17–36). W artykule zostały przytoczone najważniejsze opracowania naukowe poświęcone postaci tego wybitnego chemika. Następny artykuł, autorstwa prof. Dietricha von Engelhardta, pt. *Chemie zwischen Empirie und Metaphysik um 1800*, wpisuje poglądy naukowe Trommsdorffa w standard wiedzy naukowej tej epoki (s. 37–56). Autor sytuuje koncepcje erfurckiego profesora w obszarze niemieckiej nauki romantycznej, w której interpretacje oparte na faktach przeplatały się ze spekulatywnymi. Trzeci artykuł w recenzowanej książce, autorstwa prof. Ingrid Kästner, zatytułowany *Die Medizin der Trommsdorff-Zeit: Von der Medizin der Aufklärung zum Konzept einer naturwissenschaftlich fundierten Medizin* (s. 57–78), przedstawia profesora z Erfurtu jako postać z pogranicza dwóch epok. Podobnie jak w przypadku jego poglądów chemicznych, także poglądy medyczne Trommsdorffa sytuują się między oświeceniem a romantyzmem medycznym, współwystępują w nich bowiem obok elementów opartych na doświadczeniu także elementy spekulatywne. Dr Hartmut Bettin w tekście pt. *Der Trommsdorff-Briefwechsel als Quelle für die Wissenschaftsgeschichte* (s. 79–102) omawia ważną dziedzinę aktywności erfurckiego chemika, jaką była korespondencja naukowa. Stanowi ona bardzo istotne źródło do badań nad kształtowaniem się interpretacji i pojęć naukowych, a także do ukazania wzajemnych relacji między Trommsdorffem i adresatami jego listów. Profesor Francois Ledermann w artykule pt. *Trommsdorff und Frankreich: mehr als Erfurter Treffen mit Napoleon von 1807* (s. 103–122) tytułowe spotkanie z cesarzem Francuzów ukazał tylko jako pretekst do omówienia relacji Trommsdorffa z przedstawicielami ówczesnej nauki francuskiej i jego francuskimi korespondentami. Tematyka zagranicznych relacji naukowych erfurckiego profesora została podjęta w następnych artykułach opublikowanych w recenzowanym tomie. Doktor Antje Mannetstätter w artykule pt. *Trommsdorff und die Familie Lavater* (s. 123–146) omawia jego kontakty ze Szwajcarią. Relacje z uczonymi i aptekarzami z Rosji przedstawia w tekście pt. *Trommsdorff Beziehungen zu Apothekern und Naturforscher im Russischen Kaiserreich* dr Elena Roussanova (s. 147–166), kontakty z Japonią (*Johann Bartholomäus Trommsdorffs Spuren in Japan*, s. 167–186) relacjonują prof. Gisela Trommsdorff i prof. Hans-Joachim Kornadt. W następ-

nych artykułach poglądy erfurckiego profesora chemii zostają wpisane w standard farmacji innych krajów: Austrii (prof. Christa Kletter, *Die Pharmazie im Habsburgerreich unter besonderer Berücksichtigung der Lebenszeit von J.B. Trommsdorff*, s. 187–208) i Turcji (prof. Burcu Sen, *Pharmazie in der Turkey um 1800 bis Ende des 19. Jahrhunderts*, s. 209–232). Następne teksty podejmują problematykę związaną z kształtowaniem się farmacji jako nauki akademickiej i praktyki farmaceutycznej [dr Andreas Martin Mendel, „*Jeder prüfte izto nur dieses wenige, und behalte das gute*”. *Der Arzneischatz zur Zeit von Johann Bartholomäus Trommsdorff*, s. 233–254; dr Lucia Wolf-Krowarzt, *Arzneimittelpreise in der Trommsdorff-Zeit*, s. 255–272; dr Achim Klosa, *Johann Christian Wiegleb (1732–1800) und seine Beiträge zur Etablierung der Pharmazie als Wissenschaft*, s. 273–292; prof. Volker Hesse, *Martin-Heinrich Klaproth (1743–1817) – ein Zeitgenosse von Johann Bartholomäus Trommsdorff*, s. 293–318]. Przedostatni artykuł w recenzowanym tomie dotyczył dzieł Trommsdorffa o charakterze encyklopedycznym (dr Karl Cibratd, *Vom quomodo? zum cur? – Johann Bartholomäus Trommsdorff und die Lexicographie. Ein Divertimento in sechs Sätzen*, s. 319–332), a ostatni został poświęcony omówieniu wystawy dokumentującej jego życie i twórczość (Gudrun Noll-Reinhardt, Hardy Eidam, „*Wer war Johann B.?*” *Trommsdorff und der Aufbruch in die Moderne. Eine kulturhistorische Sonderausstellung im Stadtmuseum Erfurt anlässlich seines 250 Geburtstages*, s. 333–356). Wszystkie zawarte w książce artykuły zostały oparte na bogatej podstawie źródłowej i opatrzone obszernym piśmiennictwem. Książkę uzupełnia indeks osobowy i wykaz autorów.

Ta wartościowa publikacja zasługuje na uwagę polskich historyków medycyny i farmacji, w tym szczególnie zajmujących się badaniem historii tych dyscyplin w XIX stuleciu, tworzeniem się profesjonalnej farmacji uniwersyteckiej, kształtowaniem się nowoczesnego europejskiego standardu chemii i historii farmakologii. Dokonania Trommsdorfa na tym polu i jego rozległa sieć kontaktów naukowych w całej Europie warte są szczegółowego rozpoznania, umożliwiając m.in. prowadzenie badań porównawczych dotyczących poglądów polskich pionierów chemii i farmacji akademickiej. Książka jest dostępna dla polskich czytelników za pośrednictwem krajowej wypożyczalni międzybibliotecznej. Została bowiem ofiarowana przez Wydawnictwo Shaker Verlag do zbiorów Biblioteki Wydziału Farmaceutycznego Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu, znajdującej się przy ul. Borowskiej 211. W recenzowanym tomie znajduje

się ponadto pełny wykaz pozostałych tomów serii „Europäische Wissenschaftsbeziehungen”, wydanych w latach 2009–2022, z których zawartością również warto się zapoznać ze względu na ich bardzo interesującą tematykę i wysoki poziom opracowań. W tym wypadku należy już korzystać z wypożyczalni międzybibliotecznej międzynarodowej. Tomy serii znajdują się w zbiorach Deutsche Bücherei w Lipsku i innych bibliotekach naukowych na terenie Niemiec.